

„A vizsgálat során alapvető hibák történtek” – olvasható Borbély Szilárd *Egy bűntény mellékszálai* című novellájának az Élet és Irodalomban, valamint az *Árnyképrajzoló* című novelláskötetben megjelent változatában. „A nyomozás

62 Reichert Gábor

„A NYOMOZÁS SORÁN ALAPVETŐ HIBÁK TÖRTÉNTÉK”

Borbély Szilárd *Egy bűntény*

mellékszálai című

novellájának változatairól

során alapvető hibák történtek” – ez pedig az *Egy gyilkosság mellékszálai* című esszékötetben közölt szöveg vonatkozó mondata. Vizsgálat vagy nyomozás – tulajdonképpen nem nagy eltérés, mégis érdemes kiindulásként szóba hozni, mivel tucatjával találhatók ehhez hasonló kisebb, valamint ennél sokkal komolyabb különbségek is a Borbély-mű ez idáig meg-

jelent három szövegváltozata között. Dolgozatomban a következő kérdésekre igyekszem választ találni: miben különbözik egymástól a három variáns, és mi indokolhatja, hogy a szerző alig egy év leforgása alatt (2007–2008-ban) három verziót is létrehozott művéből? Előrebocsátva következtetéseimet, úgy gondolom, a *hiba* fogalma körül kell a választ keresnünk, amely az *Egy bűntény mellékszálai* című novellában a szó szoros értelmében rendszeralkotó – ilyen módon pedig poétikai – funkcióval bír, ezt szeretném a következőkben a variánsok összevetésének segítségével bemutatni.

A Borbély Szilárd szüleit ért, 2000 karácsonyán történt rablótámadást a nyomozati anyagok segítségével feldolgozó, megrendítő erejű alkotás először az Élet és Irodalom 2007-es karácsonyi számában látott napvilágot. Borbély Szilárdnak a következő évben, 2008-ban két kötete is megjelent, amely tartalmazza a mű egy-egy újabb (egymással és az ÉS-beli szöveggel sem megegyező) változatát. A Kalligram Kiadó által gondozott, *Árnyképrajzoló* című rövidpróza-kötetben is megtalálható a novella, amely kisebb változtatásokról tanúskodik a hetilapban publikált variánshoz képest. Viszont meglehetősen sok ilyen apró különbségre lehetünk figyelmesek, ha egymás mellé helyezzük a két változatot. A novella terjedelme és tagolása nem módosult, tehát továbbra is számozott rövid egységekből épül fel. A szörendcserék, egy-egy redundáns mozzanat rövidítése vagy kihúzása, bizonyos mondatok bővítése arról tanúskodik, hogy nem pusztán szerkesztői beavatkozásokból adódnak a különbségek, Borbély sok helyen javított az ÉS-beli változaton, de a szöveg nem módosult alapjaiban.

A legkomolyabb poétikai motíváltságú eltérés a novella utolsó egységének elbeszélői nézőpontváltásánál található: míg az ÉS-változat a jövőbe helyezi a szülők földi maradványainak megtalálását („Egy középmagas csontlelet található *majd* a földben” [ÉS, 34. Kiemelés tőlem – R. G.]), addig az *Árnyképrajzoló* jelen időre vált („A földben egy középmagas csontlelet található.” [ÁR, 108.]). A különbség nem elhanyagolható: a jövő idejű változat elbeszélői nézőpontja nem lépi át kirívóan a valószerűség határát (hiszen akár meg is történhet, hogy a közeli vagy a távoli jövő régészei egy ásatás során egyszer *majd* rátalálnak Ilona és Mihály csontvázára), a jelen idejű mondat viszont felveti a kérdést, hogy a narrátor vajon miért látja *most*, hogy mi található a föld alatt? Az említett eltérés megfigyelésem szerint máshová helyezi a zárlat hangsúlyát, amennyiben a szöveg tudományos objektivitásra törekvő, de jelzett módon a történetekben *személyesen* érintett narrátora itt explicit módon lemond a valószerűség követelményéről, és egyfajta mindent látó elbeszélői szerepet vesz fel. Kevésbé jóindulatúan elbeszéléstechnikai következtelenségnek, hibának is nevezhetjük ezt, amit alátámaszt, hogy a harmadik szövegváltozat a *talán* módosítószóval immár az egész szakaszt pusztá gondolatkísérletként pozicionálja: „Sírjukat nem szívesen látogatja. A föld elbontotta, felszívta már Ilona testének szöveteit. Talán egy középmagas csontváz maradt.” (EGYM, 204–205.) Ez pedig már átvezet bennünket a harmadik szövegváltozathoz.

Az *Árnyképrajzoló*ban közölt szövegnél is komolyabb eltéréseket mutat az első változathoz képest a másik 2008-as variáns, amely a Vigilia Kiadó esszéorozatában közreadott, *Egy gyilkosság mellékszálai* című kötet záró darabja. Érdekes módon ez a kötet – és benne a kibővített *Egy bűntény mellékszálai* – néhány hónappal korábban jelent meg a Kalligram által gondozottnál, így tehát egy az *ultima editio* elvét érvényesítő Borbély-összkiadás készítője gondban lenne azt illetően, hogy melyiket tekintse a szerző által jóváhagyott utolsó szövegváltozatnak. Ha én állítanék össze egy ilyen kötetet, akkor az *Árnyképrajzoló* és az *Egy gyilkosság mellékszálai* variánsát is felvenném, mert igazán jelentős különbségek figyelhetők meg közöttük, ami indokolja, hogy önálló művekként tekintsünk rájuk. Ami első ránézésre a legfeltűnőbb, hogy a fejezeteket itt már nem számok, hanem az adott szövegrészhez illő mottók választják el egymástól, és a fejezethatárok is át lettek strukturálva, összességében jóval kevésbé töredezett szöveget hozva így létre. (Angyalosi Gergely egyébként épp a töredékessége, vagy ahogy ő fogalmaz, az „elnagyoltsága” okán tartja a rövidebb változatot sikerültebbnek a kibővítetttnél.) Egyébként hiába jelent meg hamarabb a Vigilia kötete, valószínűsíthető, hogy az ebben közölt, nagyjából egyharmadával hosszabb szövegváltozat

készült el később: Borbély kimondotta a kötet koncepciójához, az esszéik gondolatvilágához igazította hozzá az *Egy bűntény mellékszálait*, ez tehát egy erősebben kontextusfüggő variáns a másik kettőnél.

64 Már a rövidebb változatokban is hangsúlyos volt az egyik gyanúsított, S. Attila – akire a szöveg narrátora a nagybetűs Elbeszélő néven hivatkozik – vallomásának sajátos „narratológiai elemzése”, az általa elmondott történet elbeszéléstechnikai hiányosságainak, hibáinak feltárása. Az Elbeszélő történetét elemző narrátor ezen hibák értelmezése révén igyekszik közelebb jutni a bűntény megfjtéséhez, pontosabban a rendőrség által felkínált túl könnyű megoldás cáfolásához. A hosszabb szövegváltozat egyik legfontosabb fejleménye, hogy még hangsúlyosabbá teszi ezt a szálát, így a következőkben a Vigilia-kötetbeli variánsból fogok idézni. A fogalmi keveredés elkerülése érdekében a novella egyes szám harmadik személyű elbeszélőjére kizárólag *narrátorként* fogok hivatkozni, az *Elbeszélő* megnevezés pedig a narrátor által így említett S. Attila „szólámára” vonatkozik.

A narrátor egyszerre tekint magára nyomozóként és afféle szuperolvasóként, aki szövegek tanulmányozásával, összehasonlításával – tehát elmélyült filológusi munkával – képes a vizsgált textusok hitelességének megállapítására, ezáltal pedig a múltbeli események rekonstruálására, vagy legalábbis a hamis rekonstrukciók leleplezésére. Ebben a vonásában a novella kapcsolódik a posztmodern krimi azon „bölcseleti” irányához, amelynek legismertebb képviselője Umberto Eco *A rózsza neve* című regénye, de akár Paul Auster *New York-trilógiáját* is említhetjük a (távoli) rokon művek között. A novella elbeszélésmódjának rendkívül fontos összetevője a *szakszerűsége törekvés*: a narrátor a magára vállalt tudományos precizitás révén igyekszik kiszűrni a tények tisztázása ellen ható szubjektív mozzanatokat. Persze képzett bölcsezsésként azzal is tisztában van, hogy az objektivitás elérése nem több pusztá fikciónál – ennek érzékeltetésére szolgálnak azok a szöveghelemek, amelyek a távolságtartó hang ellenében is explikálják a narrátor személyes érintettségét. Ilyen mondat például a következő: „Ekkor látja utoljára Ilonának, annak a hatvanéves nőnek a testét, amely kilenc hónapig neki is teste volt.” (EGYM, 182.) A narrátor a szakszerűsége törekvés jegyében nem mondja ki, hogy S. Attila vallomását *személy szerint* hazugságnak tartja, de azáltal, hogy „a bűntény szövegeként való értelmezésének” (EGYM, 185.) során e szöveg inkonzisztenciáit emeli ki, lényegében dilettáns alkotásként bélyegzi meg az Elbeszélő művét. Vagyis saját hibáit fordítja az Elbeszélő ellen, leleplezve ezzel az általa létrehozott történet valóságosságát: „A bűntényre vonatkozóan egyedül az ő vallomásából rendelkezünk összefüggő elbeszéléssel. Ő az Elbeszélő. Elbeszélése szinte napról napra változik. Sem bizonyíték, sem vallomás nem támasztja alá. Szövegeként olvasva fikciós elbeszéléssel van dolgunk. Az Elbeszélő fikciója egy bűntényre vonatkozó

történetet hoz létre. A szöveg szerveződését a Büntető Törvénykönyv textusa strukturálja. Transzformációkkal, csúsztatásokkal, motivikus áthelyezésekkel is kell számolni. Ilyen értelemben az Elbeszélő vallomása az irodalmi szövegekhez hasonló, azok is megkötik olvasóikkal a maguk szerző-
dését. Az Elbeszélő vallomásának megcélzott olvasói a nyomozók 65
voltak. / Az Elbeszélő a történet elbeszélőjeként nem mindentudó mesélő, mivel súlyos információhiánnyal küzd. Nem érti saját történetét. Elbeszélésének változatai arra irányulnak, hogy egységes szerkezetbe rendezze hiányos ismereteit. Őt ugyanis nem avatták be, nem világosították fel.” (EGYM, 186.)

A narrátor a későbbiekben konkrét példákon keresztül bizonyítja az Elbeszélő történetének tarthatatlanságát. A nézőpont csúszkálása például szerinte alapvető narratopoétikai hiba a vallomásban. S. Attila nem mindig méri fel pontosan, hogy az Ilona és Mihály megtámadásánál jelen nem lévő, a ház bejárata előtt maradó őrszemként meddig terjed az (én)elbeszélői hatóköre: története bizonyos pontjain olyan eseményekről számol be, amelyeket nem láthatott és nem hallhatott, a saját magára tett terhelő állításokat pedig nem támasztja alá az orvosszakértői jelentés. A narrátor így foglalja össze ezt a helyzetet: „A nem mindentudó Elbeszélő azzal küzd az elbeszélés megalkotása során, hogy ismerethiányból származó elbeszélői korlátozottságát feloldja képzelete által.” (EGYM, 198.) Szakszerű narratológiai fogalmak mentén levezetett elemzésével a narrátor azt igyekszik bizonyítani, hogy az Elbeszélő által előadott, alapvető hibákat tartalmazó történet fércmunka csupán. A narrátor már a szöveg elején sejteti, hogy S. Attila a felkínált nyomravezetői díj reményében vallott saját maga ellen, az igazi tettesek azonban máshol keresendők. (Hogy hol, az viszont nem teljesen világos.)

A narrátor már a novella első harmadában, a nyomozás kezdőpontjának leírásakor előrebocsátja annak későbbi sikertelenségét: „A forrónyomosnak mondott bűnügyi technikusok a bűntény felfedezésének estéjén, Szenteste, mikor a betlehemi pásztorok sietnek a barlangban fekvő Jézuskához, a keresztény hívők pedig az éjféltől misére igyekeznek, egyszerűen csak megálltak, mondván, hogy elveszítették a nyomot. Ez jelképesnek is tekinthető, mivel az ügyben ezzel a megtorpanással – utólag már bizonyosan tudható – a nyomozás folyamata maga torpant meg és akadt el végérvényesen. [...] / A nyomozást az elkövetés helyszínétől és összefüggéseitől eltérítő két hónapos kitérő hibás vezetői döntés eredménye volt. (EGYM, 184–185.) A személyes tragédiát egy pillanatra félretéve, szigorúan narratológiai szempontból indokoltnak tűnik a kérdés, hogy honnan veszi a narrátor a „felhatalmazást” arra, hogy teljes bizonyossággal megítélje a nyomozati munka

színvonalát. Az egyes szám harmadik személyű, érzelemmentes narrátori szólam nem a hatóságok tehetetlenségén felháborodott hozzátartozó hangját szólatlatja meg, sokkal inkább a mindentudó elbeszélő cáfolhatatlan kijelentését hallhatjuk benne. Az *Egy bűntény mellékszálai* által felkínált, 66 egy korábbi idézetben már hivatkozott „szerződés” paradox módon kizárja annak a lehetőségét, hogy a narrátornak esetleg nincs igaza a nyomozással kapcsolatban, holott a szöveg más pontjain egyértelműen jelzi, hogy valójában nem mindentudó, hanem szereplői elbeszélővel van dolgunk, aki tehát nem uralhatja az általa elmondott történet minden szegmensét. A narrátor pozíciója meglátásom szerint erősen ellentmondásos, ilyen módon pedig a szöveg metaszinten is megjeleníti azt a problémát, amellyel az Elbeszélő története kapcsán a narrátor szembesül. Róla is elmondható, hogy „azzal küzd az elbeszélés megalkotása során, hogy ismerethiányból származó elbeszélői korlátozottságát feloldja képzelete által.”

Fontos különbség a rövidebb szövegváltozatokhoz képest, hogy az *Egy gyilkosság mellékszálai* című kötetben megjelent novellavariáns jóval nagyobb hangsúlyt helyez a nyomozáshoz bármilyen módon kötődő szakértők megjelenítésére. Amíg például az *Árnyképrajzoló*-beli változat harmadik fejezete különösebb kommentár vagy kontextus nélkül idézi Ilona boncolásának jegyzőkönyvét, addig a hosszabb változat új „szereplőket” léptet be, és külön kiemeli, hogy *kik* végezték a boncolást: „Az orvosszakértők először kívülről vették szemügyre a testet.” (EGYM, 181.) Egy oldallal később is található egy hosszú betoldás, amely a munkájukat végző szakembereket látatja az olvasóval: „A szakértők és a boncolóorvos csütörtökön, az évezred utolsó karácsonya utáni első munkanapon léptek be munkahelyükre. [...] A boncolás eredményeinek írásba foglalása során szakmájuk szabályai szerint jártak el, melyet az ilyenkor szokásos kérdések és válaszok írtak elő nekik” (EGYM, 182). A narrátor kijelenti azt is, hogy „[a]z igazságügyi orvosszakértők körültekintően dolgoztak” (EGYM, 183.), azonban „[a] bűnügyi technikusok gyakorlatilag egyetlen értékelhető nyomot sem rögzítettek.” (EGYM, 184.) A példák sora még folytatható lenne: összefoglalóan kijelenthetjük a hosszabb változatról, hogy a rövidebbeknél markánsan több „kvázi-szereplőt” léptet színre, akik minden esetben hangsúlyosan a szakmájuk képviselőiként jelennek meg a történetben. A narrátor a saját hivatására egyébként jó ideig nem tesz utalást, egészen az utolsó előtti fejezetig: „Elhatározta, hogy erről nem beszél, nem ír. Úgy tesz, mintha meg sem történt volna. Aztán felborult a terve. A költőnek nincs magánélete. Az érzelmeket használja, amelyekkel, mint savakkal, kioldja a saját és mások testéből a jelentést, kiszűri a szöveg alapanyagát, amelyből aztán verseket, illékony, nem létező tárgyakat hoz létre.” (EGYM, 204.) Jellemző a természettudományos hasonlat, amely az idézetben a költői tevékenységet érzékelteti. Innen nyer értelmet az a

hosszadalmas és alapos szövegelemzői munka, amelynek révén a narrátor a „jelentés kinyerését” próbálta elérni a jegyzőkönyvek, vallomások és egyéb hivatalos dokumentumok olvasásával. Mivel azonban azok (legalábbis a narrátor következtetése szerint) eleve hibás koncepción alapulnak, az empirikus kutatás végül nem bizonyul elegendőnek a bűntény megoldásához. 67

A hivatalos dokumentumok szövegbeli funkciója kapcsán szeretnék egy meglehetősen nyilvánvaló, de a szakirodalom által eddig tudtommal nem említett párhuzamra utalni. Az *Egy gyilkosság mellékszálai* című kötet egyéb írásainak leggyakrabban hivatkozott szerzője Kertész Imre. A *Törédékek a gyilkosságról*, a *Tűnődések és megfontolások a Kaddisról*, vagy az *Auschwitz holnap* című szövegekben egyaránt fontos referenciapont Kertész művészete és világlátása. Az *Egy bűntény mellékszálai* itt közölt változatának zárata egyértelmű rájátszás a *Kaddis* befejezésére: mindkét mű imával végződik, amit a szöveg hirtelen megváltozó tördelése és a mindkét művet lezáró *Ámen* is megerősít:

„Utolsó, nagy összeszedettségemben felmutattam még esendő, macacs életemet – felmutattam, hogy azután magasra emelt két kezemben ennek az életnek a batyujával elinduljak és, akár sötét folyam sodró, fekete vizében,

elmerüljek,
Uramisten!
hadd merüljek el
mindörökké,

Ámen.”

„Az egyetlenet törölje el
az Egyetlenegy. Könyörület Istene, hadd
nyugodjanak szárnyaid menedékének
békéjében. – És mondassék: Ámen.” (EGYM, 205.)

Az egyértelmű *Kaddis*-rájátszás mellett érdemes megemlíteni egy másik Kertész-művet is, amellyel Borbély Szilárd novellája némileg rejtettebb párbeszédbe lép. A *Jegyzőkönyvre* utalok, amely szintén a címbe foglalt hivatalos irat és a valóság viszonyát állítja előtérbe: „Az alábbi jegyzőkönyv ama másik: mindenképpen hivatalosabb, ha másfelől korántsem hitelesebb jegyzőkönyvet lesz hivatott ellenjegyezni, amely jegyzőkönyv fel- és (nyilván) nyilván tartásba vétetett bizonyos helyen, bizonyos napon és bizonyos órában” –

szól a Kertész-novella nyitánya. „Ama másik” jegyzőkönyv, vagyis a Bécsbe tartó vonatról az elbeszélőt leszállító vámós jegyzőkönyve nonszensz, idejtmúlt rendelkezések értelmében állapítja meg a szabálysértés tényállását.

68 A hibás (vagy rosszindulatú?) törvény saját rendszerén belül azonban a vámós jogszerűen járt el, amiből az elbeszélő a saját életével kapcsolatban fogalmaz meg általános tanulságot: „Jól tudom, hogy most majd napokig, hetekig, talán hónapokig is eltartó depresszióknak kell elébe néznem. Miért hittem, hogy Bécsbe utazhatom? Miért hittem, hogy mást tehetek, mint amit eddig tettem?” Ez a fajta, önmaga felelőtlenségét kárhóztató felismerés fogalmazódik meg az *Egy bűntény mellékszálai* főszereplőjében is: „Megérezte, hogy nem volt természetes az, hogy eddigi életét öntudatlan biztonságban töltötte, mintha ő védve, burookban élne. Belátta, hogy bűnös tévedés volt nem gondolni arra, hogy minden egyes nap, hogy minden nap minden órája haladék csupán.” (EGYM, 202.) Ami tehát első pillantásra tévedésnek, eljárási hibának tűnik az egyszeri ember számára, valójában maga a törvény, amelyet mind Kertész, mind Borbély művében a jegyzőkönyv testesít meg.

A bevezetőmben feltett kérdések közül a másodikkal – miért írta át Borbély egy év alatt kétszer is a novellát? – eddig nem foglalkoztam. Szűcs Teri egy tanulmányában „a feldolgozás lezárhatatlanságát, s ha e fogalomnál maradunk, a trauma bennünket mindig is meghaladó voltát” emeli ki a gyorsan egymást követő újrakiadások vélhető okaként. Érdemesnek tartom ezt a meglátást kiegészíteni azzal, amit Borbély Szilárd írt Pilinszky kapcsán egy eddig nem említett „hibatípus”, a tautológia jelentőségéről az *Egy gyilkosság mellékszálai* című kötet nyitószövegében: „Hiába, a költői nyelv a tautológia nyelve. / Pilinszky János versei is az ismétlés tautológiáját bontják ki. Újra és újra. Nincs szabadulás. A gyilkosság nem záródik le, nem ér véget. A borzalom mozdulatlaná válik, fejtegeti esszéiben. A mozdulatlanság pedig az ismétlés soha véget nem érő kényszere. A mozdulatlanság ugyanannak a mozdulatnak a végtelen ismétlése. A gyilkosságban Pilinszky mindig egyben, egyszerre látja Krisztus és a táborok lakóinak legyilkolását. Krisztus mozdulatlan halála nélkül nincs kultusz, nincs kultúra. Ez a tautológia szervezi a jelek rendszerét. A költői nyelv ennek a tautológiája.”

Innen nézve az *Egy bűntény mellékszálai* három változata „az ismétlés soha véget nem érő kényszerének” eredményeként; nem az elmondás nyelvének kereséseként, hanem az elmondhatatlanság rituális, ismétlődő színrevitelének szövegeként olvasható.